

De meeste families zochten een moeizame *modus vivendi* met hun ongenode gasten. Waar mogelijk wordt aan de hand van dagboeken en getuigenissen nader ingegaan op het dagelijks leven in de bezette kastelen. Spijtig genoeg is het zelden mogelijk een levensecht beeld van de relaties op te hangen zoals in de befaamde novelle van de Franse verzetsstrijder Vercor. In *Le silence et la mer* schetst deze een aangrijpend beeld van de houding van een oom en zijn nicht, die ieder gesprek weigeren met de Duitse officier die zij moeten huisvesten. Deze houding consequent aanhouden blijkt echter niet eenvoudig. Sommige stukken in het boek komen in de buurt van deze prangende taferelen.

Op één punt overtuigt dit alomvattend werk niet en dit blijkt al bij de keuze van de titel. Deze suggereert dat de Tweede Wereldoorlog een keerpunt betekende in de evolutie van de kastelen. De oorlog zou een einde gesteld hebben aan het idyllisch kasteellevens van weleer. Dit is een aanvechtbare stelling, waarbij de impact van de oorlog overschat wordt. In feite werd de Arcadische wereld van de landhuizen langzaam ondermijnd door twee onderliggende historische ontwikkelingen. Na de afschaffing van de heerlijke rechten zou de uitbreiding van het kiesrecht het paternalistisch gezag van de kasteelheren op losse schroeven zetten. Daarnaast veroorzaakte de industrialisatie een groeiende kloof tussen de grondrente en de opbrengst uit roerende beleggingen. Dit zou steeds meer kasteelheren aanzetten om hun grondbezit in roerend vermogen om te zetten. Zo behoorde de traditionele biotoop van het landhuis meer en meer tot het verleden. De *exodus* uit de kastelen kwam al na de Eerste Wereldoorlog goed op gang. De Tweede Wereldoorlog betekende beslist geen keerpunt in deze evolutie, al werd die er wel door versneld.

Paul Janssens

Marieke van Delft e.a. (red.), *Onrust in Den Haag. Vier eeuwen oorlog, conflict en protest* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2025). 237 pp. ISBN 9789048567133.

DOI: <https://doi.org/10.52024/j7vbm455>

Al enkele malen publiceert het Historisch Gezelschap te 's-Gravenhage, opgericht in 1899 en ongeveer zestien leden tellend, een verzameling bijdragen met een Haagse invalshoek. Ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan verscheen nu een bundel met als overkoepelend

thema *Onrust in den Haag*. Dit thema is vooral een kapstok om veertien uiteenlopende bijdragen aan op te hangen die sterk verschillen wat betreft de behandelde periode, (kunst)historische thematiek en aanpak.

Eric Ketelaar beschrijft het proces van ‘verschriftelijking’ van het Staatse leger, vanaf de militaire revolutie van Maurits tot het einde van de Republiek, aan de hand van enkele saillante momenten. Opvallend is dat hij de term bureaucratisering voor deze papieren revolutie zorgvuldig omzeilt. Heel beeldend is Yvonne Bleyervelds analyse van een anonieme ‘klapprent’ – een prent met opgeplakt deel dat kan worden omgeslagen – over de onthoofding van Oldenbarnevelt. Het omklapdeel werd benut om Oldenbarnevelt te vergelijken met staatsvijand nr. 1 Alva. Nog beeldgerichter is de analyse van Ariane van Suchtelen van een prent (inclusief ontwerp-tekening van Adriaan van de Venne) over het scheepgaan van Karel II naar Engeland in 1660 vanuit Scheveningen. In een ideeënhistorische diepteboring demonstreert Eric Jorink dat naast Amsterdam en Leiden ook Den Haag zijn eigen spinozistisch netwerk kende dat enkele decennia van libertijnse religieuze onrust veroorzaakte. Bart van Poelgeest zoekt het in een nieuwe feitelijkheid met zijn *blow-by-blow* reconstructie van het revolutionaire halfjaar met twee Haagse staatsgrepen van 22 januari tot 12 juni 1798, tijdens de ‘fluwelen’ Bataafse revolutie. Boekhistorica Marieke van Delft bekijkt het einde van de Franse tijd via een autopsie van het overgeleverde *Journal* van de glashandelaar en kunstverzamelaar N.J. Baake, dat naast de tekst van Baake zelf een reeks originele afbeeldingen bevat, vooral van Nicolaas Lodewijk Penning.

Maritiem historicus Henk den Heijer laat zien hoe de verslechterende positie van de Scheveningse vissers ten opzichte van de reders in 1881 leidde tot ernstige rellen. Deze trokken ook de aandacht van Domela Nieuwenhuis, die de vissers aanried zich te organiseren. Dat het rond 1900 zelfs op de preekstoel kon stormen demonstreert Paul Gerretsen in een bijdrage over een voorvader die predikant was in de Kloosterkerk en achtereenvolgens keizer Wilhelm II schoffeerde, toen hij de moord op christelijke Armeniërs door de sultan sanctioneerde, en even hard de Engelsen aanpakte in de Boerenoorlog, met de beide koninginnen onder zijn gehoor. Hoe onbetrouwbaar historische memoires kunnen zijn illustreert Jelle Gaemers aan de hand van de zeer gedetailleerde herinneringen van de katholieke baron Wittert van Hoogland over de ‘vergissing van Troelstra’ in 1918. Zelfs ogenschijnlijk ‘harde’ feiten werden door hem uit de duim gezogen. In haar bijdrage corrigeert Claudine Chavannes het clichébeeld van Rie Cramer als illustratrice van brave kinderboeken door te laten zien dat zij juist een heel roerig leven heeft

geleid en verzetsliederen schreef. Zij maakte ook muurschilderingen in Haagse huizen die inmiddels zijn verdwenen maar gelukkig wel in kleur gefotografeerd. Meine Henk Klijnsma analyseert het rechts-autoritair sterk Verbond van Nationaal Herstel uit het interbellum dat ‘in hoge mate een Haags fenomeen’ was, mede met behulp van gelukkigerwijs bewaard gebleven stembusuitslagen van de raadsverkiezingen van 1935. Dit als voorpublicatie van zijn inmiddels verschenen *Deftig rechts in het gedrang*. Ronald Prud’homme van Reine laat zien dat de zeeheldenpostzegels uit de Tweede Wereldoorlog die de koninginnenzegels moesten vervangen geen daad van collaboratie zijn geweest zoals verondersteld maar juist van verzet, waaraan zelfs joodse kunstenaars meewerkten. Otto Sinke vraagt zich af wat de door koningin Wilhelmina beoogde ‘vernieuwing’ na de oorlog betekende voor de samenstelling van haar hofhouding. De meest recente bijdrage, van Herman Rosenberg, reconstrueert de lange tijd in geheimzinnigheid gehulde aanslag van de *Rote Armee Fraktion* (RAF) in de Haagse Trompstraat in 1977, terwijl dit RAF-commando intussen de ontvoerde Duitse werkgeversvoorzitter Hanns-Martin Schleyer elders in Den Haag gevangen hield. Gewone agenten moesten het toen opnemen tegen zwaarbewapende terroristen, soms met dodelijk gevolg.

Het gemeenschappelijke thema van deze bundel van vier eeuwen oorlog, conflict en protest is een vlag die vele ladingen moet dekken. Gemeenschappelijk zijn behalve de Haagse invalshoek vooral de kwaliteit van de afzonderlijke bijdragen en het vaak originele perspectief. Daarmee is deze bundel een representatieve productie van dit venerabele Haagse gezelschap. Hoe venerabel bewijst ook de afgedrukte lijst van alle leden sinds 1899.

Niek van Sas, Universiteit van Amsterdam

Wouter Linmans, *Revolutiekoorts. Onrust en oproer in November 1918* (Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep, 2024). 295 pp. ISBN 9789025313555.

DOI: <https://doi.org/10.52024/wdoxrd72>

“Vind je de stemming niet geweldig? Ze halen nu Domela Nieuwenhuis en als die komt, zal je wat beleven – je moet eens goed opletten wat er dan gaat gebeuren!” Aan het woord is een deelnemer van een bijeenkomst in de Amsterdamse Diamantbeurs op 13 november 1918.